

نقش حوزه های علمیه در نهادینه کردن فرهنگ دینی جامعه

روزیه طوماری-زینب بشیری^۱

چکیده

فرهنگ یک جامعه متشکل است از مجموعه اخلاق و رفتارهایی که بر اساس بینش و اعتقاد آن جامعه شکل می گیرد. تبلیغات دشمنان اسلام از یک سو، و تعالیم اصیل اسلامی از سوی دیگر دو عامل مهم هستند که می توانند در عصر حاضر فرهنگ جامعه اسلامی را به سمت تباهی سوق دهند یا آن را رشد و تعالی دهند. در چنین شرایطی، حوزه های علمیه که پاسدار فرهنگ اسلامی و مبلغ دین مبین اسلام هستند، می توانند با تبیین حقایق اسلامی برای مردم، اسباب ارتقای فرهنگ دینی جامعه را فراهم آورند. در این نوشتار نقش حوزه های علمیه و روحانیت در عصر حاضر در نهادینه کردن فرهنگ دینی جامعه بیان شده و با استناد به منابع اسلامی و بیانات علمای دین، مهم ترین نقشی که حوزه در بعد اخلاق و رفتار می تواند در فرهنگ جامعه ایفا کند، تبیین می شود. با توجه به گسترش فرهنگ غربی در جوامع اسلامی در عصر حاضر، بحث از موضوع مورد بحث، جهت ترویج فرهنگ اسلامی در جامعه به وسیله حوزه های علمیه اهمیت پیدا می کند. روش این نوشتار تحلیلی توصیفی است و با استناد بر منابع کتابخانه ای صورت می گیرد. نتیجه حاصل این است که در بعد اخلاقی، حوزه های علمیه می توانند با تبیین اخلاق در خانواده و اخلاق در فضای مجازی و اصلاح اخلاق اجتماعی نقش ایفا کنند و در بعد رفتاری نیز با تبیین مقررات جامعه بر اساس دستورات دینی و روشن کردن سبک زندگی اسلامی برای مردم، گامی جهت رشد و ارتقای فرهنگ اسلامی در جامعه بردارند.

کلید واژه: اخلاق، جامعه، حوزه های علمیه، رفتار، روحانیت، فرهنگ دینی.

۱. سطح دو، حوزه علمیه ولی عصر (عج) گرمی

مقدمه

بدون تردید فرهنگ جامعه اسلامی فرهنگی است که مبتنی بر دستورات اسلام است و رسیدن به یک فرهنگ متعالی در این جامعه، جز با پیاده سازی تعالیم اسلامی امکان پذیر نیست. از این جهت، تنهای علمای راستین اسلام و اسلام شناسان اصیل هستند که می توانند برای فرهنگ جامعه برنامه ریزی کرده و فرهنگ جامعه را به حد مطلوب برسانند. با توجه به این نکته، حوزه های علمیه در عصر حاضر وظیفه دارند برای فرهنگ جامعه امروز برنامه ریزی کرده و بر اساس آموزه های اسلامی، نقش خود را در ارتقای فرهنگ جامعه ایفا کنند.

علاوه بر آنچه گفته شد، در آیات و روایات، و همچنین بیانات علمای اسلام از جمله مقام معظم رهبری، نکات فراوانی در مورد وظایف علما، یا وظایف حوزه های علمیه در بعد فرهنگ بیان شده است که نقش حوزه در فرهنگ عمومی جامعه را روشن می سازد و در این تحقیق نیز مورد توجه قرار خواهد گرفت.

آنچه در این نوشتار مورد نظر است این است که با بهره گیری از آیات و روایات و سخنان بزرگان دین به خصوص مقام معظم رهبری، نقش روحانیت و حوزه های علمیه در فرهنگ جامعه را شناخته و وظایفی که در این خصوص بر عهده دارند تبیین گردد. با توجه به اینکه فرهنگ عمومی جامعه امروز گرایش به فرهنگ غربی پیدا کرده است، بحث از موضوع مورد بحث اهمیت ویژه ای پیدا خواهد کرد و ضرورت دارد تا در مورد آن بحث شود.

با وجود اهمیت این موضوع، متأسفانه در این خصوص اثر مستقلی نوشته نشده است، از این رو نوشتار حاضر می تواند گامی مهم جهت شناخت نقش حوزه های علمیه در فرهنگ عمومی جامعه باشد. اکنون این سؤال مطرح است که حوزه های علمیه در فرهنگ عمومی جامعه چه نقشی دارند؟

فرضیه این نوشتار این است که حوزه های علمیه می توانند با ترویج اسلام و تبلیغ معارف دین، فرهنگ جامعه اسلامی را به سمت فرهنگ اسلامی سوق دهند و از این جهت نقش مهمی در فرهنگ سازی در جامعه می توانند ایفا کنند.

با بررسی در میان منابع روشن می شود که در موضوع مورد بحث تاکنون آثاری نوشته شده است که از جهاتی ارتباط با نوشتار حاضر دارند و در عین حال هر کدام دارای ویژگی های مربوط به خود هستند. برخی از این آثار عبارتند از:

1. کتاب: **حوزه و روحانیت**، مقام معظم رهبری، سال 1398؛ در این کتاب دیدگاه های رهبر انقلاب در مورد حوزه و جایگاه آن بیان شده است که از جمله نقش حوزه در فرهنگ جامعه را می توان از مباحث این کتاب به دست آورد با این تفاوت که محور آن بیانات رهبری است.

2. کتاب: **حوزه علمیه**، علیرضا اعرافی، سال 1395؛ در این کتاب در مورد پیشینه حوزه و وضعیت کنونی آن و شرایطی که حوزه پیشرو دارد و کارهایی که باید انجام دهد نکات خوبی بیان شده است گرچه محوریت مباحث آن نقش فرهنگی حوزه های علمیه نیست.

3. کتاب: **ولایت، رهبری و روحانیت**، محمدحسین بهشتی، سال 1397؛ این کتاب نیز نگاه جامعی نسبت به نقش حوزه در شرایط فعلی جامعه دارد و نقش حوزه در عصر حاضر را می توان از برخی مباحث این کتاب به دست آورد. این کتاب نیز با محوریت نقش حوزه در فرهنگ جامعه صورت نگرفته است.

4. کتاب **روحانیت و حوزه های علمیه از دیدگاه امام خمینی** (ره)، سال 1370؛ دفتر دهم از آثار موضوعی تبیان است که توسط مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) استخراج و تنظیم شده است. این کتاب با محوریت مباحث فرهنگی نوشته نشده است از این رو با اثر حاضر متفاوت است.

5. کتاب: **مباحثی درباره حوزه**، محمدتقی مصباح یزدی، سال 1397؛ در این کتاب نیز بخشی از نقش هایی که حوزه در بعد فرهنگی دارد بیان شده است اما محوریت آن این موضوع نبوده است.

آثاری دیگری نیز در این مورد نوشته شده است اما تفاوت آنها با نوشتار حاضر در این است که با محوریت نقش حوزه های علمیه در فرهنگ عمومی جامعه نیست، از این رو نوشتار حاضر خلأ موجود در این بحث را مرتفع می سازد.

الف) مفهوم شناسی

پیش از ورود به بحث اصلی این مقاله، در مورد برخی از مفاهیم کلیدی این نوشتار از جهت لغت و اصطلاح توضیحاتی ارائه می شود.

1) حوزه های علمیه

حوزه های علمیه از مفاهیمی است که در این نوشتار کاربرد زیادی دارد. حوزه در لغت فارسی و عربی به معنای ناحیه، طرف، بقعه، نزد، جانب، و وسط به کار رفته است^۱ و واژه علمیه منسوب به علم است، به معنای چیزی که ارتباط با علم و دانش دارد. در مجموع این واژه به معنای جایی است که مختص به طلاب علوم دینی و علماست و به عبارت دیگر محل اجتماع اهل علم است.^۲

در اصطلاح برای حوزه های علمیه معانی مختلفی گفته شده است اما رایج ترین و ساده ترین تعریف، همان مرکز تحصیل علوم دینی است.^۳ حوزه علمیه نهادی تاریخی و ریشه دار است که از زمان نبی مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله) و ائمه معصومین (علیهم السلام) شکل گرفته و پیوسته در طول تاریخ به ایفای نقش های مختلف اجتماعی پرداخته است. در این تاریخ هزار و اندی ساله، این نهاد عظیم، گاه در اوج نقش آفرینی قرار داشته و گاه به دلایل مختلف چون تقیه، هجوم استعمار و...، به نقش آفرینی محدود بسنده کرده است؛ لذا با وجود همه فراز و نشیب ها، حوزه های علمیه ما همواره مهد و پایگاه علم، اخلاق و تربیت الهی و انسانی بوده اند. تراث علمی این نهاد که گنجینه معارف اهل بیت را در اختیار داشته، هیچ گاه دچار انقطاع تاریخی نشده و معارف اهل بیت نسل به نسل به آیندگان منتقل شده است.^۴

۱. نفیسی، فرهنگ نفیسی، ج 2 ص 1295؛ شرتونی، اقرب الموارد، ج 1 ص 746؛ جوهری، الصحاح، ج 3 ص 776.

۲. دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، ج 2 ص 2010.

۳. نفیسی، فرهنگ نفیسی، ج 1 ص 1048.

۴. اعرافی، حوزه علمیه، ص 29.

(2) روحانیت

روحانی در لغت به معنای کسی است که نسبت با امور روحی و معنوی دارد، و همچنین به انسانهای اهل صفا، خوب، نیک و مورد پسند نیز روحانی اطلاق می شود. در عرف امروز، روحانی به طلاب علوم دینی که ملبس به لباس دین هستند این واژه اطلاق می گردد.^۱

در اصطلاح اخص، به کسانی روحانی گفته می شود که به خروجی نظام تعلیم و تربیت حوزه و نقطه بلوغ می رسند و پس از آن در جایی خارج از نظام حوزه، مشغول ابلاغ رسالات دینی و حوزوی می شوند. در اصطلاح خاص، روحانی به کسانی اطلاق می شود که در همین نظام، تربیت یافته و رشد می کنند؛ اما درون یا بیرون همین نظام تعلیم و تربیت و تحقیق حوزه به نقش هایی همچون تعلیم یا تحقیق یا تبلیغ می پردازند. در معنای اعم نیز مراد از روحانیون افرادی است که در مسیر تعلیم و تربیت حوزه قرار گرفته و مشغول تحصیل یا ابلاغ رسالت خود، درون یا بیرون از حوزه هستند.^۲

برخی از اندیشمندان معاصر با اصطلاح رایج روحانیت چندان موافق نیستند. به عقیده ایشان، اینگونه تعبیرات برخاسته از تفکر مسیحیت است که عالمان دینی را منحصر در امور روحانی و معنوی می داند. در منطق اسلام چنین تفکری وجود ندارد، در منطق اسلام انبیای الهی وظیفه پرداختن به امور دنیایی مردم را دارند؛ به همین جهت است که در دوران جاهلیت برخی از متحجران به انبیای الهی این اشکال را وارد می کردند که چرا شما در میان مردم زندگی می کنید و مانند بقیه معاش می کنید؟ گویی در ذهن آنها اینگونه رسوخ کرده بود که عالم دینی نباید با معاش و امور مادی کاری داشته باشد که اسلام با این اندیشه مخالفت کرد.^۳

(3) فرهنگ

فرهنگ یک مفهوم گسترده است که شامل رفتارها، اخلاق، اندیشه های یک قوم یا ملت می شود و از مهم ترین ارزش های یک جامعه محسوب می شود که پاسداری از آن لازم است. در کتب فرهنگ لغت

۱. نفیسی، فرهنگ نفیسی، ج 3 ص 1701.

۲. اعرافی، حوزه علمیه، ص 27.

۳. ن.ک: بهشتی، ولایت، رهبری، روحانیت، ص 339.

3) تبیین نیازهای روز جامعه بر اساس دستورات فقهی

علم فقه از گسترده‌ترین علوم اسلامی است و تاریخ آن همزمان با ظهور اسلام و قرآن کریم است، و فقه شیعه به خصوص، بعد از زمان غیبت کبری بیشتر قابل طرح است. آثار به جای مانده از فقهای شیعه متنوع و متعدد و در عین حال مکمل یکدیگر هستند و همگی وظیفه تحقیق و تبیین مسائل فقهی را عهده دار هستند. علم فقه مشتمل بر مسائل مختلف و متنوعی است، گاهی کیفیت رابطه انسان با خدا را بیان می‌کند، گاهی نحوه تعامل مردم با یکدیگر را روشن می‌سازد، گاهی مسائل مالی و اقتصادی را بیان می‌نماید و گاهی مسائل حقوقی و قضایی را مطرح می‌کند که همگی مرتبط با حوزه عمل و رفتار مکلفین است.

بر این اساس، یکی از وظایفی که حوزه علمیه در عصر حاضر دارد این است که با ترویج فقه شیعه در جامعه و تبیین احکام الهی بر مبنای آن، جامعه را به سمت فرهنگ اسلامی سوق داده و این فرهنگ اصیل را در جامعه پیاده سازی کند.

حوزه علمیه در این خصوص دو وظیفه خطیر دارد که نقش خود را در این دو زمینه برای اصلاح فرهنگ جامعه می‌تواند ایفا کند. وظیفه اول تدوین مقررات برای بدنه نظام اسلامی است؛ دوم تبیین تکلیف در لحظه در مناسبات و رخدادهای اجتماعی است. رهبر انقلاب در خصوص موضوع اول می‌فرماید: «تشکیل نظام اسلامی که داعیه‌دار تحقق مقررات اسلامی در همه‌ی صحنه‌های زندگی است، وظیفه‌ای استثنایی و بی‌سابقه بر دوش حوزه‌ی علمیه نهاده است؛ و آن تحقیق و تنقیح همه‌ی مباحث فقهی‌ای است که تدوین مقررات اسلامی برای اداره‌ی هریک از بدنه‌های نظام اسلامی بدان نیازمند است»^۱.

در خصوص موضوع دوم یعنی تعیین تکلیف در لحظه می‌فرمایند: «روحانیان محترم ساکن شهرستانها وظیفه دارند که مردم را نسبت به وظایف روز و تکالیف لحظه، آشنا کنند. هر لحظه تکلیفی دارد که اگر آن تکلیف انجام نشد، فرصت فوت می‌شود. لحظه‌ی بعد هم تکلیف خاص خودش

۱. پیام مقام معظم رهبری به جامعه مدرسین: 1371/8/24.

را دارد... امروز هم همین‌طور است. مردم در هر لحظه از لحظه‌های این تاریخ پرحادثه و پرماجرا و پرشتاب، تکلیفی دارند.^۱

ایشان این مطلب را با استناد به روایت اینگونه تشریح می‌کنند: «علمای دین هم، چنین شأنی دارند: «قوام الدین بربعه: بعالم ناطق مستعمل له»^۲ چقدر در قرآن با عباراتی همچون «لَتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ»^۳، «هذا بيان للناس»^۴، بر بیان و تبیین تکیه شده است! این، شأن علمای دین است که باید تبیین و بیان کنند.»^۵

بر اساس آنچه گفته شد حوزه علمیه با ترسیم مقررات اسلامی بر مبنای فقه پویای شیعه، و همچنین تبیین تکلیف شرعی در رخدادهای اجتماعی می‌تواند نقش مهمی در ثبات فرهنگ اسلامی در بعد رفتاری ایفا کند.

۱. خامنه‌ای، *حوزه و روحانیت*، ص 818.

۲. مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۲، ص ۶۷.

۳. *نحل*: 44.

۴. *آل عمران*: 138.

۵. خامنه‌ای، *حوزه و روحانیت*، ص 818.

نتیجه گیری

این نوشتار با عنوان نقش حوزه های علمیه در فرهنگ دینی جامعه صورت گرفت و بعد از بیان برخی از مقدمات، در دو بعد اخلاقی و رفتاری، نقشی که حوزه در این خصوص دارد تبیین شد. آنچه از این نوشتار به دست آمد چند چیز است:

نخست اینکه فرهنگ مفهوم عامی است که ابعاد مختلف زندگی را در برمی گیرد و حوزه برای ارتقای فرهنگ جامعه ناچار است در ابعاد مختلف اعم از رفتاری و اخلاقی تلاش و برنامه ریزی کند.

در بعد اخلاقی حوزه می تواند اخلاق اجتماعی را برای مردم بیان کند، و همچنین خطوط اخلاقی که باید در خانواده مورد توجه قرار گیرد را روشن سازد تا با اصلاح فرهنگ خانواده، گامی در جهت ارتقای فرهنگ جامعه برداشته شود. همچنین اصلاح نوع فرهنگ مردم در فضای مجازی از جمله نقش هایی است که حوزه می تواند ایفا کند.

در بعد رفتاری، حوزه های علمیه علاوه بر اینکه می توانند احکام شرعی و دستورات فقهی را برای فرد و جامعه بیان کنند، می توانند با تنظیم مقررات بر اساس فقه اسلامی، جامعه را به فرهنگ اصیل اسلامی سوق دهند. افزون بر این، از دیدگاه مقام معظم رهبری، سبک زندگی یکی از امور اصیل در فرهنگ جامعه است که باید به طور ویژه به آن پرداخته شود که در این زمینه نیز روحانیت و حوزه های علمیه می توانند ایفای نقش کنند.

فهرست منابع

* قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی.

1. اعرافی، علیرضا، حوزه علمیه، قم: اشراق و عرفان، چاپ اول، 1395.
2. امام خمینی، روح الله، روحانیت و حوزه از دیدگاه امام خمینی، تهران: نشر آثار امام خمینی، چاپ پنجم، 1391.
3. برهان، محمد حسین، فرهنگ برهان قاطع، تهران: نیما، چاپ اول، 1380.
4. بهشتی، محمد حسین، ولایت، رهبری، روحانیت، تهران: نشر اندیشه‌های شهید بهشتی، چاپ اول، 1397.
5. جوهری، اسماعیل، الصحاح، تهران: امیری، چاپ اول، 1369.
6. خامنه ای، سید علی، بدان ایدک الله، تهران: مؤسسه انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول، 1398.
7. _____ حوزه و روحانیت، تهران: مؤسسه انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول، بیتا.
8. _____ روشنای آینده، تهران: مؤسسه انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول، 1397.
9. _____ زن و خانواده، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول، 1399.
10. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ متوسط دهخدا، تهران: دانشکده ادبیات، چاپ دوم، 1390.
11. صاحبی، محمدجواد، مناسبات دین و فرهنگ، تهران: طبع و نشر، چاپ اول، 1384.
12. مصباح یزدی، محمدنقی، تهاجم فرهنگی، قم: مؤسسه امام خمینی، چاپ اول، 1381.

13. مکارم شیرازی، ناصر، زن در تفسیر نمونه، قم: مدرسه امام علی بن ابیطالب، چاپ اول، 1393.
14. _____ طرحی نو در مسائل اخلاقی، قم: مدرسه امام علی بن ابیطالب، چاپ اول، 1397.
15. شرتونی، سعید، اقرب الموارد، تهران: اسوه، چاپ اول، 1374.
16. نفیسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، تهران: خیام، چاپ اول، بی تا.
27. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، بیروت: دار احیاء التراث، چاپ سوم، 1403 ق.
18. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمة، قم: دارالحديث، چاپ یازدهم، 1389.
19. نوری، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: آل البيت، چاپ اول، 1408 ق.
20. مجموعه نرم افزارهای کامپیوتری علوم اسلامی نور.